

УДК 347.132.14

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.32>

Парасюк Михайло Васильович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Інституту права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0001-8600-5264

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ (НЕМАЙНОВОЇ) ШКОДИ ПОТЕРПІЛІЙ ОСОБИ – ЧИННИК ЗАХИСТУ ЇЇ ЧЕСТІ І ГІДНОСТІ

COMPENSATION FOR MORAL (NON-PECUNIARY DAMAGE) TO THE VICTIM – FACTOR IN PROTECTING HIS HONOR AND DIGNITY

Мета статті полягає у тому, що сучасними важливими правовими принципами і моральними цінностями у найбільш передових демократично розвинутих країнах світу є суворе дотримання прав і свобод людини, повага до її честі і гідності. Ці соціально-правові норми забезпечуються нормативно-правовими актами, судовими та правоохоронними органами держави, оскільки сенс їхньої діяльності є життя людини як найвища соціальна цінність.

В статті зазначається, що право на захист честі і гідності людини та громадянина закріплено у низці міжнародно-правових актів. Так в міжнародному праві проблеми забезпечення захисту честі та гідності особи регулюються як цивільним так і кримінальним національним законодавством.

В статті наголошується, що Україна розбудовує свою державу і її політико-правова ідеологія спрямована на те, щоб увійти в коло передових країн західно-європейської демократії, стати повноправним членом ЄС, активним учасником процесу євроінтеграції. Це складне завдання вимагає реформування багатьох галузей державного будівництва у тому числі і в правовій сфері в якій суттєву роль відіграють цивільно-правові відносини.

В статті вказується, що проблема захисту честі і гідності людини закріплена в Конституції України, Цивільному кодексі України низці нормативно-правових актів. В статті з'ясовано, що у сучасних цивільно-правових відносинах між суб'єктами виникають конфлікти, непорозуміння, відкрита ворожість і агресія результати якої є нанесення моральної шкоди потерпілій особі.

У статті підкреслюється, що особі якій нанесли приниження її честі і гідності перебуває під морально-психологічним пресом, фізично і морально страждає. Законодавством України передбачена компенсація потерпілій особі з боку її кривдника у формі відшкодування моральної (немайнової) шкоди, що виступає як правовий інститут. В статті встановлено, що вирішення цієї проблеми правовими засобами шляхом грошової чи моральної компенсації у формі відшкодування у наш час є надзвичайно складним як у аспекті юридично-правовому так і морально-психологічному враховуючи страждання, емоційні переживання, що може призвести до трагічних наслідків.

В статті проводиться аналіз нормативно-правових актів України спрямованих на відшкодування моральної(немайнової) шкоди потерпілій особі. Установлено, що в Україні відсутні точні критерії відшкодування потерпілим моральної шкоди, що створює низку проблем з якими зіштовхуються судді при визначенні розміру моральної шкоди яку зазнає певна особа. На жаль, у сучасному Цивільному кодексі України поняття «моральна шкода» не є чітко визначеним.

Варто взяти до уваги поглиблене вивчення досвіду найбільш передових країн світу щодо творчого аналізу їх нормативно-правових актів та компенсації моральної шкоди потерпілій особі, реалізації їх в теорії і практиці України.

Ключові слова: Конституція України, Цивільний кодекс України, нормативно-правові акти, честь і гідність, морально-психологічний стан особи, шкода, відшкодування, правопорушення.

The purpose of the article is that because modern important legal principles and moral values in the most advanced democratically developed countries of the world are strict observance of human rights and freedoms, respect for his honor and dignity. These social and legal norms are provided by normative legal acts, judicial and law enforcement bodies of the state, as the meaning of their activity is human life as the highest social value.

The article states that the right to protection of the honor and dignity of man and citizen is enshrined in a number of international legal acts. Thus, in international law, the problems of ensuring the protection of the honor and dignity of the individual are regulated by both civil and criminal national law.

The article emphasizes that Ukraine is building its state and its political and legal ideology is aimed at entering the circle of advanced countries of Western European democracy, becoming a full member of the EU, an active participant in the European

integration process. This difficult task requires the reform of many branches of state building, including in the legal sphere in which civil law relations play a significant role.

The article states that the problem of protection of human honor and dignity is enshrined in the Constitution of Ukraine, the Civil Code of Ukraine and a number of regulations. The article clarifies that in modern civil law relations between the parties there are conflicts, misunderstandings, open hostility and aggression which result in moral damage to the victim.

The article emphasizes that a person who has been humiliated for his honor and dignity is under moral and psychological pressure, physically and morally suffering. The legislation of Ukraine provides for compensation to the victim by his offender in the form of compensation for moral (non-pecuniary) damage, which acts as a legal institution. The article states that solving this problem by legal means through monetary or moral compensation in the form of compensation is extremely difficult nowadays in both legal and moral-psychological aspects, given the suffering, emotional experiences, which can lead to tragic consequences.

The article analyzes the normative legal acts of Ukraine aimed at compensating for moral (non-pecuniary) damage to the victim. It has been established that in Ukraine there are no precise criteria for compensating victims for non-pecuniary damage, which creates a number of problems that judges face in determining the amount of non-pecuniary damage suffered by a certain person. Unfortunately, in the modern Civil Code of Ukraine the concept of "moral damage" is not clearly defined.

It is worth taking into account a more in-depth study of the experience of the most advanced countries in the world on the creative analysis of their regulations on compensation for moral damage to the victim and their implementation in the theory and practice of Ukraine.

Key words: Constitution of Ukraine, Civil Code of Ukraine, normative legal acts, honor and dignity, moral and psychological condition of a person, damage, compensation, offense.

Постановка проблеми. Серед філософсько-правових проблем які хвилювали мислителів всіх часів і народів –проблема людини її життя, здоров'я, прав і свобод. У цьому аспекті важливу роль відіграє повага до її честі і гідності.

Слід зауважити, що серед відомих античних мислителів вона знаходилась в центрі уваги – Сократа, Геракліта, Демокріта, Платона, Арістотеля та інших. В епоху середньовіччя її розглядав видатний мислитель Ф. Аквінський.

Значний внесок в її дослідження зробили філософи Нового часу- Ч. Беккарія, В. Вольтер, Ф. Бекон, Б. Спіноза, Т. Гоббе та ін.

Подальший аналіз її більш поглибленого вивчення знаходимо в німецькій класичній філософії. У ХХ ст. право на захист честі і гідності людини і громадянина закріплено у низці міжнародно-правових актів які ратифікувала Україна, а також у сучасних вітчизняних нормативно-правових актах серед яких Конституція України, закони, кодекси, постанови. У цьому аспекті слід відзначити, такий важливий чинник, який спрямований щодо посягання на недоторканість честі і гідності особи є відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Цей правовий інститут є все більш актуальним в багатьох країнах світу. Зазначено, що набутий досвід в першу чергу в західно-європейських країнах та його творче використання в юридичній теорії та практиці сприятиме більш раціональному вирішенню проблем в цивільно-правовій сфері України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема відшкодування моральної (немайнової) шкоди в останні роки привертає увагу вчених цивілістів. Суттєвий внесок був зроблений в наукових

розвідках М. Бойко, В. Бортник, Т. Ківалової, Р. Стефанчука, О. Субботенко, С. Шиман та ін. Віддаючи належне вище вказаним авторам та їх науковим розвідкам зауважимо, що ця актуальна проблема вимагає подальших творчих досліджень і особливо вивчення досвіду передових зарубіжних країн.

Мета статті полягає в аналізі відшкодуванні моральної (немайнової) шкоди потерпілій особі як важливий чинник захисту її честі і гідності в законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Повага до честі і гідності особи починаючи з античності і до нашого часу була в центрі уваги мислителів. До них належали Платон, Арістотель, Геракліт, Демокріт, Сенека, Цицерон та багато інших.

Варто підкреслити, що і в трактатах римських юристів багато уваги приділяється цій проблемі.

Інститут моральної (немайнової) шкоди зазначає І. Забара «розпочався за часів римського права, яке ще на ранніх стадіях свого розвитку почало враховувати характер заподіюваної шкоди при порушенні особистих немайнових, а з часом- і майнових прав особи, та пов'язується з розвитком деліктів **damnum iniuria datum та iniuria**» [1, с. 10].

Людська гідність, по новому сприймається в епоху Новітнього часу. Дуже влучно щодо сутності поваги до свого «Я» сказав видатний французький філософ Б. Паскаль. Він зазначив, що чим би людина не володіла на землі – прекрасним здоров'ям, іншими благами життя, вона не є задоволеною, якщо не користується повагою людей.

«Повага до людей, зауважує Ч. Беккарія ,не тільки стала корисною, але й необхідною... людина честі вимагає поваги до себе тому, що вона їй необхідна» [2, с. 107].

Зауважимо, що в Київській Русі надзвичайно прискіпливо приділялась увага захисту честі і гідності особи. Яскравим підтвердженням тому є «Руська правда». Людина якій була нанесена образа, відчувала зневагу до свого «Я» і це вважалося дуже ганебним. «Отримати таку образу,- це не тільки відчуті зневагу, а й бути знеславленим, ризикувати своїм добрим іменем, суспільною думкою про себе» [3, с. 109].

В сучасному соціумі проблема прав, честі і гідності людини знайшла своє втілення в низці міжнародно-правових актів. Так у широковідомій Загальній декларації прав людини (1948 р.) чітко сформульовані невід'ємні права та свободи людини і громадянина. На базі декларації було прийнято низку юридично-правових актів серед яких чільне місце займає Конвенція про захист прав і основних свобод людини в якій наголошується на необхідності держави захищати честь і гідність людини.

У Конвенції наголошується про те, що кожна людина має право на свободу вираження поглядів. У цьому аспекті Європейський суд задекларував положення в якому вказується, що свобода вираження поглядів «становить одну з основних підвалин демократичного суспільства і одну з принципів умов його прогресу і самореалізації кожної особи» [4, с. 34]. Ця Конвенція (ратифікована законом Верховної Ради України від 17 липня 1997 року №475/97-ВР) [4, с. 33].

Звернемо увагу, що категорії честі і гідності пронизують всю діяльність і поведінку індивіда.

Чесність, разом з категорією гідності розкриває відношення людини до себе самої і відношення до неї з боку суспільства. Як вказував Арістотель «чесність- це нагорода, що присуджується за чесноти» [5, с. 711].

Гідність – особливе «моральне ставлення людини до себе, що виявляється в усвідомленні нею своєї самоцінності й моральної рівності з іншими людьми; ставлення до людини і інших людей, в якому визнається її безумовна цінність» [6, с. 94].

Гідність і честь не є тотожними поняттями, гідність кожний індивід отримує від народження, а честь треба заслужити в процесі своєї діяльності.

Проблема захисту честі і гідності людини посідає одне із ключових місць в діяльності нашої держави її судових та правоохоронних органів. В Основному законі України чітко прописані норми спрямовані на захист честі і гідності людини і громадянина. У ст. 3 сказано, що «людина її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною гідністю» [7].

Вкажемо й на те, що в ст. 68 Конституції України акцентується увага не «посягати на права і свободу, честь і гідність інших людей». Поряд з цими правами, Конституція України надає широкі права кожній людині на свободу думки і слова. На вільне вираження поглядів і переконань. Але якщо на особу поширюється неправдива, а інколи і цілеспрямована брехлива інформація, що ганьбить її гідність, честь та ділову репутацію, Конституція України бере під захист таку особу. Так в ст. 32 Конституції України передбачено право особи на судовий захист спрямований щодо спростування недостовірної інформації про себе і членів своєї сім'ї.

Відносини захисту честі, гідності та ділової репутації в Україні регулюється такими нормативно-правовими актами: Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», Закон України «Про інформацію», Закон України «Про телебачення і радіомовлення», Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів».

Слід зазначити, що постанова Пленуму Верховного Суду України №1 від 27.02.2009 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» в сучасній правозахисній діяльності держави – відіграє важливу роль.

У наш час важливим правовим інститутом, що захищає честь і гідність особи є відшкодування (нематеріальної) шкоди яка їй була завдана неправомірними діями з боку іншої особи. У статті 297 Цивільного кодексу України (далі ЦК) чітко сформульовано право на повагу до гідності та честі особи.

1. Кожен має право на повагу до його гідності та честі.

2. Гідність та честь фізичної особи є недоторканими.

3. Фізична особа має право звернутись до суду за позовом про захист її гідності та честі [8, с. 105].

Ст. 23 ЦК України визначає перелік у чому саме полягає моральна шкода: фізичний біль та страждання, яких фізична особа зазнала через каліцтво або інше ушкодження здоров'я «душевні страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї, членів її сім'ї чи близьких родичів; душевні страждання, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна; приниження честі та гідності фізичної особи, а також її ділової репутації» [9, с. 7].

Ст. 23 ЦК України передбачає, що моральна шкода полягає:

1. У фізичному болю та страждання, яких фізична особа зазнає у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

2. У душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

3. У душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;

4. У приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [9, с. 7].

Які ж дії з боку кривдника можуть принижувати честь та гідність потерпілої особи?

У цьому аспекті глибоку думку висловив англійський мислитель Т. Гоббс який виокремлював зокрема такі акти приниження честі та гідності особи як: неприязнь, презирство, насміхання, висловлення грубої лексики.

Слід привернути увагу читачів, що у нашій державі в результаті низької загальної та правової культури деяких громадян з їх боку порушуються права поліцейських на повагу до їхньої честі і гідності. Часто це здійснюють шляхом образ (нецензурною лайкою), висміювання, залякування, агресивного домінування, знищення репутації чи пошкодження майна, погроз(шантажу), побиття [10, с. 92].

Приниження честі та гідності людини викликає в її свідомості негативні емоції які вона переживає. В залежності від характеру та її емоційно-вольової сфери і інших індивідуальних рис. Ці емоції можуть проявлятися з різною силою, глибиною, тривалістю, зовнішніми проявами і наслідками, але вони залишають в психіці свій глибокий чорний слід.

Як зазначає В. Борисова зі співавторами, вони «тягнуть за собою зміни в різних сферах людської діяльності і втрату творчого натхнення, нервові захворювання, депресію, втрату або погіршення стосунків на роботі...втрату або погіршення стосунків в сім'ї» [11, с. 267].

Моральна шкода неминуче пов'язана з морально-психологічним переживаннями, стражданнями особи і як наслідок «змінюється звичайний спосіб життя, порушуються нормальні життєві зв'язки, розриваються стосунки з оточуючими людьми» [11, с. 267].

В результаті психічний стан індивіда може в певних ситуаціях призвести до ослаблення свідомого контролю і викликати в нього імпульсивні реакції, стан сильного душевного хвилювання.

Варто звернути увагу на те, що необґрунтовані конкретними фактами публікації в пресі можуть ганьбити честь та гідність людини. «З точки зору емоційного сприйняття зазначає М. Шумило,- така

інформація в свідомості громадськості є надто «живучою» і вимагає значних зусиль від людини, щоб відновити своє добре ім'я» [12, с. 260]. Це призводить до морально-психологічних страждань.

Як зазначається в літературі честь і гідність особи здебільшого можуть «порушуватися шляхом поширення недостовірної інформації». При цьому неважливо, яким способом здійснюється поширення інформації (усним, письмовим, за допомогою творів мистецтва, міміки, жестів, за допомогою ЗМІ, електричних комунікацій тощо)» [13, с. 407].

Варто зазначити що у наш час широкого розповсюдження набули «незаконні насильницькі дії над особою ... катування, жорстоке, не людське або таке, що принижує людську гідність» [13, с. 407].

Глибина переживань кожною особою над якою вчинили моральне чи фізичне насильство, вона суб'єктивно оцінює як приниження її честі чи гідності. Це багато в чому залежить від конкретного індивіда його соціального стану та соціальних ролей, ситуацій в яких відбулась подія.

Таким чином, компенсація моральної шкоди у сучасних умовах української дійсності є дуже важливим оскільки виступає як ефективний засіб її захисту.

На практиці виникає чимало проблем щодо відшкодування моральної шкоди потерпілій особі і хоча у ст. 23 ЦК України визначена компенсація моральної шкоди, але є питання щодо розміру в грошовому еквіваленті. Як вважає більшість фахівців, компенсація моральної шкоди не може бути адекватною дійсним стражданням яке відчуває скривджена людина.

На жаль не існує точних критеріїв які б вказували в повному обсязі і компенсували душевний біль, моральні та фізичні страждання.

«Моральна шкода- це такі наслідки правопорушення, які не мають економічного змісту і вартісної форми, можуть полягати у фізичному болю та стражданнях яких фізична особа зазнала у зв'язку з приниженням честі та гідності а також ділової репутації» (ст. 23 ЦК) [14, с. 703].

Особа яка своїми незаконними діями спричинила фізичний або моральний біль іншій людині несе перед нею кримінальну або цивільно-правову відповідальність. Вона зобов'язана негайно відшкодувати завдану шкоду потерпілій особі. Невиконання або ігнорування нею цього правопорушення може, бути підставою для вжиття примусових заходів... за рішенням суду. Стягнення завданих збитків та компенсації моральної шкоди [15, с. 55].

Як справедливо зазначає Т. Ківалова «відшкодування завданої шкоди на відміну від переважної більшості цивільно-правових відносин мають чітко виражену правозахисну(охоронну) спрямованість, а тому і виникають та мають виконуватися на імперативних засадах із вираженням наданням переваг потерпілій особі» [16, с. 1].

У ст. 1167 ЦК України зазначається: «Моральна шкода, завдана фізичній особі неправомірними рішенням, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою яка її завдала, за наявності її вини» У п. 4 ст. 23 ЦК України підкреслюється, що особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав. . . приниження честі та гідності.

Р. Стефанчук дотримується точки зору про те, що на сьогодні «вимога про компенсацію моральної шкоди стала фактично супутником майже кожного позову, що подається до суду» [17, с. 255].

Вчений вважає, що компенсація моральної шкоди в формі щирого вибачення є більш морально значимим і гідним, більше компенсує завдані страждання нанесені людині ніж «зухвала передача певної суми грошей яка кидається потерпілому в обличчя» [17, с. 255].

Аналізуючи проблему морального відшкодування, коли суб'єкти цивільних правовідносин не можуть дійти згоди щодо морального відшкодування, проблему як правило вирішує суд. «Суд зобов'язаний,- зазначається у Цивільно-процесу-

альному кодексі України,- поважають честь і гідність усіх учасників цивільного процесу і здійснювати правосуддя на засадах їх рівності перед законом».

Висновки. Серед проблем які нині є актуальними, захист честі та гідності особи, що виступає не тільки як правова проблема, але й як моральна цінність.

Суттєву роль у вирішенні правопорушень між суб'єктами цивільних правовідносин відіграє захист прав, честі, гідності потерпілої особи, яка зазнала глибоких моральних страждань. І в цьому аспекті важливе місце посідає відшкодування моральної шкоди потерпілій особі як важливий чинник захисту її честі та гідності. Конституція України нормативно-правові акти, судові та правоохоронні органи повинні спрямовувати всі свої зусилля та авторитет щодо захисту прав і свобод людини. І в цьому аспекті, автор статті, вважає вказати на те, що потерпіла особа повинна мати право звернутись до державних органів з вимогою вжити негайних заходів щодо захисту її честі і гідності і в повному об'ємі відшкодування їй моральної (немайнової) шкоди. Варто взяти до уваги більш поглиблене вивчення досвіду найбільш передових країн світу щодо творчого аналізу їх нормативно-правових актів, компенсації моральної шкоди потерпілій особі та реалізації цього досвіду в юридичній теорії та практиці України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Забара І. М. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди в міжнародному приватному праві : автореф. дис. канд. юрид. наук спец. : 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес: сімейне право: міжнародне приватне право. Київ, 2002. 22 с.
2. Беккариа Чезаре. О преступлениях и наказаниях / пер. с итал. Київ : Ін Юре, 2014. 240 с.
3. Мікуліна М. Відшкодування майнової та моральної (немайнової) шкоди завданої незаконними діями: ретроспектива і сьогодення. *Право України*. 2004. № 12. С. 109–111.
4. Кохановська О. В. Проблеми захисту честі, гідності й ділової репутації особи в Цивільному кодексі України. *Вісник Верховного суду України*. 2005. № 6. С. 30–35.
5. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
6. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики : словник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
7. Конституція України: чинне законодавство станом на 02 лютого 2018 р. Офіц. текст. Київ : Алерта, 2018. 80 с.
8. Цивільний кодекс України : станом на 14 січня 2015 р. Харків : Право, 2015. 440 с.
9. Цивільний кодекс України : станом на 07.05.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
10. Джуська А. В., Джуський В. В. Право працівників поліції України на повагу до їхньої гідності під час виконання службових обов'язків. *Філософські та методологічні проблеми права : наук. журн. // рук.:* Н. В. Камінська (голов. ред. та ін). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. № 1. С. 90–98.
11. Цивільне право : підручник: у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.). Л. М. Баранова, М. В. Домашенко та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої В. Л. Яроцького. 2-ге вид. , переробл. та допов. Харків : Право, 2014. Т. 1. 656 с.
12. Шумило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Арсіс, 2001. 329 с.
13. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар. У двох частинах. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», Кн. перша, 2004. 659 с.
14. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар. У двох частинах / За заг. редакцією д-ра юрид. наук Я. М. Шевченко. Київ : Концерн «Видавничий дім Ін Юре», 2004. Ч. 2. 896 с.

15. Саприкіна І. Цивільно-правові способи захисту честі, гідності, ділової репутації у новому Цивільному кодексі України. *Право України*. 2005. № 9. С. 55–58.
16. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: Теоретичні проблеми : автореф. дис. д-ра юрид. наук. спец. : 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право: міжнародне приватне право. Одеса, 2008. 40 с.
17. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія. Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. 626 с.